

KRIZĖ KEIČIA LIETUVĄ: 1931–1935 METŲ POKYČIAI VISUOMENĖJE IR VALSTYBĖJE*

Zenonas Butkus

Profesorius daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: zenonas.butkus@if.vu.lt

Norbertas Černiauskas

Lektorius daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: Norbertas.cerniauskas@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami XX a. ketvirto dešimtmečio pradžios Lietuvos socioekonominės padėties pokyčiai kilus ekonomikos krizei (1931–1935), kurie modernėjančios Lietuvos visuomenėje sukėlė didesnius pasikeitimus. Parodoma krizės Lietuvoje specifika, vyriausybės ekonominės priemonės bei propagandinės programos, kurios paveikė šalies žemdirbių požiūrį į ūkininkavimo tradicijas, sparčiai besirandančias organizuoto lietuviško verslo struktūras, o visuomenė apskritai tapo ekonomiškai aktyvesnė ir kūrybiškesnė – tai padėjo ne tik išėiti iš besibaigiančios krizės, bet ir atsisakyti pobaudžiavinio ekstensyvaus ūkininkavimo.

Reikšminiai žodžiai: Pasaulinė ekonomikos krizė, kooperacija, verslas.

Keywords: global economic crisis, Great Depression, co-operation, business.

Įvadas

Tiek istoriografijoje, tiek publicistiniuose tekstuose ketvirto dešimtmečio pradžios pasaulinė ekonomikos krizė Lietuvoje ilgą laiką daugiausia nagrinėta tik ekonominės istorijos fone. Pastaruoju metu apie krizę užsimenama analizuojant lietuviško verslo radimosi ar tautinių mažumų temas. Publicistinėje erdvėje ją dažniausiai „primena“ privalomas žąsų pirkimo vėjus (1934) ir mūsiškės krizės (2008–2011) „proga“; 2009 m. tik antrą kartą perleistas V. Myko-

laičio-Putino romanas „Krizė“¹. Kalbant apie šį kūrinį – matyti, kad romano pavadinimo potekstė kūrinio eilutėse ir pastraipose pavirsta į daug platesnį socialinio, ekonominio ar net politinio tuometinio Lietuvos gyvenimo apmąstymą. Romano fabuloje susipina tradicinės visuomenės akistata su modernybės apraiškomis, o krizė vaizduojama ne tik kaip nuosmukio, bet ir kaip galimybių, permainų, atsinaujinimo laikas. Šitokia kūrinio mintis inspiruoja ir šio straipsnio esminę tezę: 1931–1935 m. ekonomikos krizė, nepaisant ūkinių nuostolių, paskatino ir paspartino svarbias valstybės iniciatyvas ir sukėlė visuomenės socioekonominius pokyčius – todėl krizė yra ne tik

* Straipsnis parengtas įgyvendinant mokslo projektą „Modernios socialinės struktūros formavimasis Lietuvoje 1918–1940 metais“, Nr. MIP-069/2014, vykdomą pagal Lietuvos mokslo tarybos remiamos veiklos kryptį Mokslininkų grupių projektai.

¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Krizė*, Vilnius: Alma littera, 2009.

sunkmečio, bet, pirmiausia, permainų laukas ir laikas. Be to, romane vaizduojamas ekonomikos krizės (1931–1935) Lietuvoje visuotinumai ir „paplitimas“ tarp skirtingų visuomenės segmentų (nuo valstybės ekonomikos iki piliečio kasdienybės). Tokių visuotinumų akivaizdoje bene pirmą kartą Lietuvos istorijoje ne atskiruose vadovėliuose ar paskirų mąstytojų galvose, o platesniuose sluoksniuose (nuo naujakurio iki *ministerio*) imta svarstyti apie socialinę ir ekonominę vyriausybės politiką, ūkio, ekonomikos ir verslumo būklę Lietuvoje. Žinia, tokį komunikacijos aktyvumą sukėlė žiniasklaidos prieinamumas ir sklaida, gyventojų mobilumo didėjimas, visuotinis modernėjimas. Todėl ketiname aptarti ne tik ekonominius procesus, bet ir visuomeninius pokyčius. Tad straipsnio objektas yra ekonomikos krizės metas kaip intensyvių pasikeitimų visuomenėje laikas, o tikslas – atskleisti pagrindinius socialinius ir ekonominius pokyčius visuomenėje. Pirmasis uždavinys: siekiame išsiaiškinti, kada ir kaip ekonomikos krizė tapo viešojo gyvenimo viena pagrindinių aktualijų ir ką tai sako apie pačią visuomenę. Antrasis: kokių priemonių valstybiniu mastu ėmėsi vyriausybė krizės įveikai ir kaip tai koreliavo su atskirų socialinių grupių gyvenimo pakitimais. Trečiasis: nustatyti pasikeitimus Lietuvos visuomenės verslumo aspektu.

Istoriografijoje vis dar diskutuojama dėl krizės paplitimo, pobūdžio, masto, vyriausybės antikrizinių priemonių efektyvumo. Pirmieji bandymai analizuoti besibaigiančią ekonomikos krizę Lietuvoje buvo 1935 m., pasirodžius solidžiam to meto žurnalui „Ekonomika“², kuria-

me bendradarbiavo garsiausi mūsų šalies ekonomistai³. Kai kuriais tų darbų, ypač J. Aleksos⁴, kurie fiksavo ne tik žemės ūkio pokyčius, bet ir visos visuomenės modernėjimo lūžius, remsimės ir šiame straipsnyje. Apskritai, iki šiolei turime ne vieną krizės ekonominių, socialinių ar politinių atspalvių analizę įvairaus laikotarpio Lietuvos ūkio istorijos sintezėse⁵ bei monografijose⁶. Jose aptinkame gana panašaus pobūdžio ir turinio informaciją, daugiausia susijusią su valstybės ekonominių rodiklių (kritimo / augimo) aptarimu. Iš principo „krizinę“ istoriografiją (dažniausiai pagal požiūrį į vyriausybės vykdytą politiką) galėtume skirstyti į tris dalis: a) *neutralioji*, kuri analizuoja įvairius statistinius ekonominius valstybės duomenis (kainos, infliacija, nedarbas, biudžetas ir pan.) ir pateikia jų dinamiką bei tų duomenų tam tikras sąsajas su šalies politinėmis bei socialinėmis realijomis, b) *pateisinamoji* – krizę vertinanti kaip sunkmetį, kuri Lietuvos vyriausybė sėkmingai įveikė, o šalis išvengė sunkesnių padarinių, c) *kritinė*, kuri krizę traktuoja kaip sunkmetį, su kuriuo Lietuvos valdžia nesusidorėjo arba bent jau iki galo nesugebėjo susidoroti, o patirti ekonominiai sunkumai prisidėjo prie vėlesnių skaudžių politinių įvykių. Tačiau išvardytais a, b ir c atvejais nerasime išsamių atsakymų, koks buvo šios krizės poveikis platesnėms visuomenės grupėms

blemas ir Lietuvos ūkio santvarkos bei Lietuvos ūkio politikos požvilgiu“, žr. *Ekonomika*, 1935, Nr. 1.

³ Žurnale bendradarbiavo A. Rimka, D. Cesevičius, V. Jurgutis, P. Šalčius, J. Bučas ir kt.

⁴ J. Aleksa, 1927, 1932, 1933.

⁵ K. Meškauskas, V. Puronas, M. Meškauskienė, J. Jurginis, 1976: J. Žiugžda, X tomas; J. Jakštas, 1992; J. Švoba, 1985.

⁶ V. Makarevičius, V. Rekevičienė, 1990; B. Povilaitis, 1979; J. Grėška, 1993; V. Terleckas, 1992.

² Įvadiniamie žurnalo žodyje buvo rašoma: „Mums gi jau metas pradėti nagrinėti ekonomikos pro-

ilgalaikėje perspektyvoje⁷, kokius pokyčius ekonominis sunkmetis sukėlė lietuviškoje ekonominėje savimonėje ir apskritai apie valstybės, visuomenės ir individo santykį reiškiantis krizei⁸. Nekalbant jau apie krizę kaip savotišką galimybę ir nelauktą priemonę spartesniems pokyčiams visuomenėje rasti. Atskleisdami lietuviško verslo istorijos tematiką tarpukariu, turime pasitelkti ne tik ekonominius, bet ir tautinius aspektus nagrinėjančius G. Vaskeles⁹, B. Ivanovo¹⁰, V. Lukoševičiaus¹¹ ir L. Truskos¹² darbus bei požiūrį į verslininką Lietuvoje istoriniu, antropologiniu ir religiniu atžvilgiu analizuojančius A. Ambrulevičiūtę¹³, N. Putinaitę, P. Subačių ir N. Šepetį¹⁴. Pastarųjų tekstai gerokai praplečia idėjines visuomeninių pokyčių paieškos ribas (nors straipsniai ir nėra griežto akademinio formato) nei jas suteikia vien tik sausos statistikos analizės.

Chronologiškai Lietuvos istoriografiją straipsnyje nagrinėjama tema galime apibrėžti šitaip: krizės tyrimai tarpukariu dėl objektyvaus laiko distancijos trūkumo nebuvo išplėtoti, sovietmečiu krizė įvardyta

kaip buržuazinės Lietuvos nuosmukio, nesavarankiškumo, neišvengiama kapitalizmo palydovė¹⁵. Šiandieninė istoriografija krizę yra linkusi analizuoti tik kaip paskirų ekonominių procesų, kartais susipynusių su politiniais arba tautiniais įvykiais, visumą. Iš čia kyla ir pagrindinė šio straipsnio problema – krizė nėra analizuota kaip visuotinių pokyčių visuomenėje laikas, kurio metu keitėsi ne tik valdžios politika, bet ir Lietuvos gyventojų santykis su ekonomine ir socialine aplinka. Straipsnis remiasi prielaida, kad minėtą laikotarpį vienija informacinio bendrumo ir ekonominės padėties pasikeitimo visuotinumą pajauta, kuri pirmą kartą, ne karo metu, palietė didžiąją dalį Lietuvos gyventojų. Be to, ketvirtos dešimtmečio pradžioje lietuvis pasijunta visaverčiu globalių reiškinų dalyviu, kurio būvį lėmė ne tik jo paties darbštumas, bet ir sumanumas, vyriausybės politika, pasauliniai procesai. Iki tol dėl politinių aplinkybių ir bendro išprusimo laipsnio šie sąryšiai Lietuvoje beveik neatsiskleisdamo, nors neabejotina, kad mūsų šalies socialinius ir ekonominius procesus jau nuo XIX a. pabaigos veikė globalūs pokyčiai. Taip pat manytina, kad krizė paskatino verslumo ir ekonominio sąmoningumo sustiprėjimą bei paplitimą.

Visuotinis „krizenimas“ baigiantis ekonominio pakilimo metams (1929–1931)

„Po Kalėdų švenčių prasidėjo linksmasis karnavalas. Laikraščiai rašė apie bedarbių minias Amerikoje ir Vakarų Europoje, pesimistai pranašavo ir Lietuvai artėjant sunkias dienas, bet kas galėjo to paisyti, jei pilnos algos dar buvo mokamos už try-

⁷ Pavyzdžiui, M. Housdenas ir D. J. Smithas, kalbėdami apie tarpukario Baltijos valstybes, netgi teigia, kad 1918–1920 m. gana energingos ir progresyvios susikūrusių Baltijos šalių vyriausybės bei jų lyderiai teikė daug vilčių, tačiau vėliau, paveikti didžiojo ekonominio nuosmukio bei blogųjų Europos totalitarinių pavyzdžių, išsižadėję savo demokratinį idėjų ir taip pat pasukę nacionalizmo keliu. Šis nulėmęs ne tik šių valstybių vidaus politikos kryptį XX a. ketvirtame dešimtmetyje pasikeitimą, bet ir dvilypę Baltijos šalių patirtį Antrojo pasaulinio karo metais. Žr. M. Housden, D. J. Smith, 2011, p. 1–2.

⁸ Šiuo požiūriu daugiau nagrinėta tik valstybės ūkio politikos nuostatų evoliucija kriziniais ir pokriziniais metais. Žr. *Lietuvos istorija*, 2015, p. 294–297.

⁹ G. Vaskela, 2014.

¹⁰ B. Ivanovas, 2005.

¹¹ V. Lukoševičius, 2008.

¹² L. Truska, 2003.

¹³ A. Ambrulevičiūtė, 2010.

¹⁴ N. Šepetys, 2013.

¹⁵ A. Gaigalaitė, 1957, p. 3, 6.

lika mėnesių? Ne, krizės šmėkla tų metų karnavalo pokyliuose buvo dar tik dekoratyvinis fantastinis pavidalas ir linksmosios dalies numeris¹⁶, – taip pirmąsias krizės apraiškas aprašo V. Mykolaitis-Putinas romane „Krizė“. Iš tiesų, 1929 ar 1930 m. Lietuvos spaudoje pasirodžius pirmosioms žinioms apie krizę, jos didesnio nerimo nesukėlė, o tapo tik dar vienu vis labiau naujienų ar net sensacijų trokštančios visuomenės aptarimų objektu, o netrukus jau ir bene dažniausiai vartojamu to meto terminu („krizė“) viešame ir net privačiame gyvenime¹⁷. Kitaip tariant, minėta sąvoka natūraliai paplito nagrinėjant ne tik ekonominius bei specifinius ūkinius procesus, bet ir apibūdinant daug platesnius socialinius kontekstus. „Krizės“ vartojimą įvairiose srityse vienijo bendras vardiklis: netikėta ir sunki gyvenimo permaina, nerimo jausmas, nesaugumas, įvairios grėsmės, išgyvenimai. Kol dar krizė nebuvo kaip reikiant atkeliavusi į Lietuvą ir siautė saugiu nuo jos atstumu, atskiri mūsų spaudos puslapiai krizę „pasigavo“ kaip įdomią sensaciją, dažnai pašiepdami jos vartojimo visuomenėje įvairialypiškumą¹⁸. Krizei tapus itin populiariai, ji imta išnaudoti prekių reklamose, įvairiuose skelbimuose. Atsipalaiduoti nuo gresiančių ekonominių krizės rūpesčių siūlyta klausant dainų, užsirašant į aeroklubą¹⁹ ar net susirandant pasiturintį partnerį²⁰. Taigi, bent formaliai,

su visą Vakarų pasaulį purtančia ekonomine negalia Lietuva jau buvo susipažinusi.

„Krizė“ taip pat spėjo tapti įvairių anekdotų, eilėraščių, feljetonų, alegorinių pasakojimų veikėja²¹. Apskritai, įvairius „pakrizenimus“ ir jų vėlesnę liūdną baigtį taikliai nušviečia minėto romano vienas pagrindinių herojų Maleišis, kuris, besilinksmindamas restorane ir visus vaišindamas, bandė parodyti, kad jokių ekonominių sunkumų nei jam, nei aplinkiniams nėra, o pati krizė tėra tik smagių pokalbių tema. Tačiau situacija restorane, kaip ir Lietuvoje, pasikeitė atėjus laikui susimokėti ir paaiškėjus, kad nebėra iš ko. Ši alegorija puikiai atspindi to meto nuotaikas ir situaciją (ypač pasibaigus 1930-ųjų „Vytautinių“ masiniam šventimui), kai lietuviai, anot ekonomistų, kurį laiką gyveno ne pagal savo kišenę, o padidintas išlaidavimas bei negebėjimas įvertinti grėsmių smarkiai prisidėjo prie ekonominio sunkmečio aštrumo²². „Mes nuo 1925 m. pradėjome per plačiai gyventi, virš mūsų išgalės“, – ankstesnę mintį 1932 m. pratęsė URM Prekybos departamento vadovas Jonas Norkaitis²³. Atkreiptas dėmesys ir į gyventojų pripratimą, visapusiškai neįvertinus ekonominių perspektyvų, imti ir gauti įvairius kreditus, tad nenuostabu, kad minėtas departamento vadovas vėliau pridūrė, jog normalu, kad silpnos, supraskime, neatsakingos, firmos turėjo tiesiog likviduotis. Kaime situacija buvusi panaši. Bankininkas A. Prūsas savo

¹⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 121.

¹⁷ „Firma bankrutuoja – krizis!“, „Šeima skiriasi – krizis!“, „Šeimos tėvas gerti pradėjo – krizis!“, „Kyšį paėmė – krizis!“, „Į aušį rėžė – krizis!“, in: „Jonas čir-čir, Krizis alkoholio šviesoje“, in: *Diena*, 1931-01-01.

¹⁸ „Figaro, Krizis, krizis, krizis...“, in: *Diena*, 1929-04-12.

¹⁹ *Vapsva*, 1931, Nr. 9; *Diena*, 1931-02-08.

²⁰ „Dėl ekonominės krizės atsidūrusi labai blogose gyvenimo sąlygose, 19-kos metų graži šviesiaplaukė <...> nori susipažinti su paaugusiu rimtu vyriškiu, galin-

čiu greitai pakeisti gyvenimą“, in: „Įvairūs skelbimai“, in: *Diena*, 1932-02-14.

²¹ „Šėta, Kas tai yra krizė“, in: *Sekmadienis*, 1932-01-10.

²² Jr. Valančius, „Lietuvos ūkis ir finansai“, in: *Savivaldybė*, 1932, Nr. 2.

²³ „Algos turi mažėti, kainos kristi, o silpnos firmos likviduotis“, – sako diektorius p. Norkaitis“, in: *Dienos naujienos*, 1932-02-01.

atsiminimuose spalvingai aprašo ūkininkus, kurie, išgirdę gandus, kad „jau duoda“, atbėga į bankus prašyti „tūkstantuko“, kurį žada „kaip nors“ gražinti. Apskritai, anot A. Prūso, mažai buvę tokių ūkininkų, kurie iš anksto skolų gražinimą gerai apskaičiuotų²⁴. „Kuris gi ūkininkas, norėdamas moderniškai ūkininkauti, neprisidare skolų? Anais laikais nieko nebuvo lengvesnio, kaip gauti paskolą. Parašei bankui pareiškimėlį, užstatei ūkelį – ir prašom. Kas nesusigundys? Ūkyje, brolau, taip: įdėsi į žemę – ji tau keleriopai gražins“²⁵, – taip aptariamą situaciją įvertino to paties V. Mykolaičio-Putino kūrinio herojai.

Ikikrizinį palankų ūkinį foną aptaria ir agrarininkas J. Aleksa. Jo teigimu, trečiame dešimtmetyje susidarė ypač palankus žemės ūkio produktų ir pramonės gaminių kainų santykis – tokios palankios progos vargu ar buvo galima tikėtis ateityje, todėl jis kvietė kuo efektyviau išnaudoti susiklosčiusią situaciją ūkininkaujant – jis pabrėžė, kad mūsų valstietis jau pademonstravo savo vertę, sumanumą ir energiją jam įprastose ūkininkavimo srityse (tiesiog dirbant ir taupiai gyvenant), tačiau, siekiant geresnių rezultatų bei išnaudojant gerą ekonominę konjunktūrą Europoje, būtina išeiti iš šių ribų ir parodyti išminties ekonomiškai organizuojantis (privачios iniciatyvos stoką versle keičiant valstybine kooperacija), greičiau ir pigiau gaminant, kuo daugiau apdirbant žaliavą, suvokiant besikeičiančius rinkos reikalavimus²⁶. Žinia, esant palankioms ūkinėms sąlygoms, išėjimas iš minėtų ribų vis tiek buvo labai sunkus uždavinys, nes finansinis žmonių

raštingumas ir ūkinis kūrybingumas buvę per menki.

Visuotinei ironijai pamažu nykstant, o realiai krizei aštrėjant, spaudos puslapiuose didėjančio sunkmečio rūstumo dar nebūta daug. „Lietuvos tautos ūkio pagrindai yra tačiau sveiki. Valiuta laikosi stipriai, krašto gyventojai moka reikalui esant susispausti ir taupyti, dėlto galima su gera viltimi žiūrėti į ateitį.“²⁷ Iki pat 1931 m. rudens vyriausybė formavo nuomonę, kad Lietuvos ekonomika yra gana stabili ir mažai paveikta pasaulį apėmusios ekonominės stagnacijos. Be to, tikėtasi, kad krizės padarinius palengvins pradėtas žemės ūkio gamybos perorientavimas nuo grūdinin-kystės prie gyvulininkystės²⁸, žemės ūkio gamybos išlaidų racionalizavimas, melioracija²⁹. Nepaisant šių priemonių, visuotinės žemės ūkio modernizacijos sparta nebuvo pakankama, nes net Respublikos prezidentas vis dar tikėjosi, kad lietuvių ūkininko taupumas ar net gebėjimas kentėti, o ne minėta ūkio modernizacijos programa taps vienu pagrindinių antikrizinių ginklų³⁰.

Panašiai teigė ir vyriausybės vadovas. 1931 m. spalio viduryje „Lietuvos aidas“, remdamasis ministru pirmininku J. Tūbeliu, paskelbė, kad Lietuva kol kas išvengia krizės, nes šalyje nepasireiškia pagrindi-

²⁷ Jr. Valančius, *op. cit.*

²⁸ Grūdų kainos 1926–1928 m. buvo didžiausios, o 1931 m. pabaigoje krito daugiau nei du kartus, 1926 m. gruodį 50 kg kviečių vidutiniškai kainavo beveik 29,95 Lt, 1931 m. gruodį 14 Lt, o 1935 m. pabaigoje tik 7,6 Lt. Tuo tarpu sviesto kaina nekrito taip drastiškai – 1927 m. – 6,9 Lt, 1931 m. – 5,2 Lt, o 1935 m. – 2,8 Lt. In: *Lietuvos statistikos biuletėnis*, 1927, Nr. 1; 1932, Nr. 1.

²⁹ P. Šalčius, „Pasaulinio ūkio krizė“, in: *Tautos ūkis*, 1931, Nr. 2.

³⁰ „Ankieta krizės klausimais“, in: *Tautos ūkis*, 1931, Nr. 5.

²⁴ A. Prūsas, 2014, p. 215–216.

²⁵ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 141.

²⁶ J. Aleksa, 1933, p. 79, 81.

niai jos simptomai – finansinis nepriteklus, valiutų svyravimai ir nedarbas. To pavyko išvengti dėl parlamentinėms santvarkoms būdingų sukrėtimų nebuvimo, Lietuvos „civilizaciško“ atsilikimo nuo Vakarų (galime prisitaikyti prie sunkesnių sąlygų, nes gyvename daug paprasčiau), didelės pramonės nebuvimo ir įgimto lietuviams taupumo³¹. Nors įsibėgėjus krizei ir įsitikinta, kad „primityvūs“ ūkininkai yra ištvermingesni³², jų ištvermingumas visiškai negelbsti Lietuvos ūkio, kuriam reikėjo kuo intensyvesnių ir naujesnių ūkininkavimo formų, o ne užsidaryti primityvioje veikloje, kuria besiremama, „negali būti tvirta nei tauta, nei valstybė“.

Pirmieji ekonomikos krizės požymiai pasaulyje pasireiškė jau 1929 m. viduryje, kai ėmė pastebimai kristi žemės ūkio produktų kainos (Lietuvoje nuo 1929 m. liepos iki 1930 m. rugsėjo nukrito daugiau kaip 16 %, o nuo 1929 m. liepos iki 1935 m. rugsėjo daugiau kaip 3,4 karto), pradėjo mažėti statybų skaičius³³, tačiau visuotinio krizės poveikio dar nebūta, tik „valstiečių kalbos pasidarė trankesnės, nusistebėjimas, rūpesčiai augo, visų lūpos vis dažniau kartojo žodį krizė“³⁴.

³¹ „Mūsų ūkio stulpai“, in: *Lietuvos aidas*, 1931-10-17.

³² „Jie turėdami savo pastogę, bulvių, duonos gabalą ir pieno lašą, vyžomis apsiovę, pančiu apsijuosę, gali vegetuoti gana ilgai. Jų pajamos labai mažos, bet išlaidos dar mažesnės. Jie nei darbininkų samdo, nei vaikų moko, nei pramonės gaminių perkasi. Mokesčiams susikrapštė, ir toliau jiems nebaisūs nei bankai, nei antstoliai“, in: A. Žukauskas, 1939, p. 53.

³³ Pavyzdžiui: „Kviečių kainų krizė“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-10-23; „Lenkijos ekonominė padėtis“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-10-28; „Užsieny javai dar pigesni, kaip pas mus“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-11-06; „Mūsų kredito klausimu“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-11-11; „Taupumo klausimu“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-11-12; „Darbo laikas ir gamyba“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-11-12.

³⁴ J. Marcinkevičius, 1937, p. 187.

Šiuo metu „krizenimas“ menko įgaudamas vis realesnes šiam žodžiui būdingas ekonominio turinio formas. Su pirmosiomis ekonominėmis bėdomis „krizenimas“ viešojoje erdvėje ėmė nykti. O vietoj jo pasirodė raginimų vengti sąvokos „krizė“ vartojimo ir aktualinimo, nes manyta, jog tai kelia nereikalingą paniką ir stabdo bet kokias iniciatyvas³⁵.

Svarbu paminėti, kad krizės pradžia Lietuvoje 1931 m. sutapo su gyventojų emigracijos mažėjimu. 1926–1931 m. žymėjo ne tik auganti ekonomika, bet ir didžiausias migrantų iš Lietuvos bangas. Ypač didelę emigraciją galėtume paaiškinti tuo, kad Lietuvos ūkio plėtra nebuvo pakankamai sparti, palyginti su Lietuvos gyventojų lūkesčiais bei prieaugiu (ypač provincijos), tačiau procesas nelaikytas labai žalingu, kaip atrodytų šiandien, o kartais net ir teigiamu. Pavyzdžiui, 1926 m. Kauno darbo biržos komitetas, reaguodamas į emigraciją, nesikuklino: „<...> esant dabartiniam Lietuvos ūkio stoviui vidui ir ekonominiam kriziui, emigracija pageidautina ir reikalinga.“³⁶ 1930 m. dėl įvairių šalių pradėtos vykdyti antiemigracinės politikos procesas ėmė „stoti“,³⁷ todėl Lietuvoje 1933 m. viena pagrindinių bedarbystės priežasčių įvardytas emigracijos „sustabdymas“³⁸. Iš tiesų, ketvirtą dešimtmetį daugeliui šalių apribojus imigra-

³⁵ „Ankieta krizės klausimais“, in: *Tautos ūkis*, 1932, Nr. 8, p. 205.

³⁶ Kauno darbo biržos komiteto posėdžio įvykusio 1926 m. gruodžio 2–3 d. protokolas, in: KAA, f. 59, ap. 4, b. 91, l. 74.

³⁷ 1929 m. iš Lietuvos emigravo 16, o 1930 – 6,5 tūkst. asmenų. Nuo 1932 m. jų skaičius jau niekada nebeviršijo 2 tūkst. In: G. Vaskela, *Emigracija iš Lietuvos 1920–1940 metais emigracijos šalimis*, [prieiga internetu], in: <http://ls1919.hostfree.lt/HTM/a062.html>, [2015-09-04].

³⁸ „Savivaldybių įstaigų revizijos“, in: *Savivaldybė*, 1933, Nr. 9.

ciją, Lietuvoje išryškėjo perteklinės darbo jėgos, o kartu ir viso Lietuvos ūkio arba darbo jėgos racionalizacijos, problema. 1933 m. J. Aleksa tvirtino, kad pagrindinė emigracijos priežastis yra ir pusiau nedarbas ir tingumas, menkas darbo našumo ir kultūros stygius. Jis pateikia paprastą Suvalkijos žemdirbių šeimos pavyzdį, kai 3,5 ha valdanti 6 asmenų šeima nori emigruoti, nes šaltuoju metų laiku neturi ką veikti, nors eiti dirbti į šalia esantį ūkį nenori (ir be darbo kol kas išminta)³⁹. Tad, pasaulyje prasidėjus ekonomikos krizei ir „sustojus“ emigracijai, dalis šalies gyventojų turėjo priimti sudėtingus sprendimus dėl ateities juos susiejant jau su Lietuva, o Lietuvos vyriausybei teko vis dažniau kelti užimtumo klausimus.

1931 m. pabaigoje Finansų departamentui patikslinus valstybės pajamų apžvalgą, plačiai paskelbta, kad įplaukų į biudžetą sulaukta daugiau negu 1930 m. per tą patį laikotarpį, todėl vis dar tikėtasi, jog krizė Lietuvą aplenks⁴⁰. Nors metų pabaigoje ir pats J. Tūbelis apie krizės grėsmę kalbėjo gana santūriai, net iš jo oficialaus tono buvo justi, kad visiškai jos išvengi nepavyks. Iš tikrųjų, patikėti blogais ženklais buvo sunku, nes 1928–1931 m. iš pirmo žvilgsnio galėtume pavadinti ekonomiškai turtingiausiais iš viso tarpukario: šiuo metu surinktas didžiausias valstybės biudžetas (1930), daugiausia išleista (1931), pasiektas aukščiausias eksporto lygis (1929). Žemės ūkio produktų ir pramonės gaminių kainų indeksų santykis 1928–1929 m. taip pat buvo palankiausias per visą nepriklausomybės laikotarpį. 1931–1932 m. įvairios kredito įstaigos išdavė daugiausia paskolų,

pastebimas didžiausias gamybos indekso šuolis.

Apibendrinami galime sakyti, kad žinios apie krizę Lietuvą pasiekė greičiau nei ekonominiai sunkumai, o ikikrizinės palankios žemės ūkio produktų kainos, pilnėjantis valstybės biudžetas ir didėjantis eksportas ypač disonavo su grėsmingomis naujienomis iš Vakarų.

„Atėjo krizė, krizas, Dievo bausmė!“⁴¹

Ekonominė situacija pasikeitė 1932–1933 m., kai smarkiai sumenko daugelis valstybės ekonominių parametrų, padaugėjo bankrotų ir varžytynių. Įvairių produktų ir paslaugų kainos 1933–1935 m. sumažėjo maždaug 20 %, tačiau tai nekompensavo trečdaliu sumažėjusių algų⁴². Galiausiai Lietuvos žiniasklaida ėmė pranešti, kad kriziniais metais uždarbio ieškotojai vis dažniau teiraudavosi apie galimybę gauti „kokio nors“ darbo, įsidarbinti „už menkiausią atlyginimą“ ir pan.⁴³.

Sunkmečio visuotinumą ir bandymas jo išvengti pasireiškė ir smulkiajame versle, ir stambiojo kapitalo įmonėse. Pavyzdžiui, panagrinęjus Kauno miesto verslininkų skundus mokesčių inspekcijai matyti, kad prekybininkai ir pramonininkai visomis priemonėmis stengėsi „atlaikyti lietuviškas firmas“, racionalizuoti jų veiklą ir surinkti daugiau pajamų. Dėl prastos ekonominės konjunktūros teko galvoti apie išlaidų mažinimą ar kitus taupymo būdus, o, pavyzdžiui, spaudos darbuotojų kooperatinė bendrovė „Raidė“, bandydama padengti sumažėjusį pelną ir išvengti

³⁹ J. Aleksa, 1933, p. 254.

⁴⁰ „Mūsų svarbiausios pajamos“, in: *Lietuvos aidas*, 1931-12-11.

⁴¹ J. Marcinkevičius, 1937, p. 173.

⁴² B. Povilaitis, 1988, p. 214–215.

⁴³ Prietelius, „Nedarbo klausimu (straipsnis diskusinis)“, in: *Darbas*, 1936, Nr. 25.

bankroto, turėjo ne tik sumažinti darbininkų skaičių, pirkti modernią spausdinimo įrangą, bet ir steigti patronuojamąją bendrovę⁴⁴. Visais išvardytais ir neišvardytais atvejais Kauno verslininkai priekaištavo mokesčių rinkėjams, kad jų įmonėms nustatytas pelningumo koeficientas, nuo kurio mokėti mokesčiai, yra per didelis (užsilikęs nuo ikikrizinių laikų). Be to, šie ir kitokie skundai rodo ne tik sunkią Lietuvos verslo padėtį, bet ir būdus bei siekius gerinti savo ekonominę būklę. Niekada iki tol platesniuose visuomenės sluoksniuose nebuvo taip domimasi valstybės mokesčių politika, būdais taupyti ir efektyvinti gamybą, kaip tuo metu. Ne tik vyriausybė, savivaldybininkai, bet ir verslininkai siūlė įvairias ekonominės padėties gerinimo priemones.

Pasiūlymai plaukė ir iš provincijos. 1931 m. ūkininkai ragino kontroliuoti įvairius sindikatus, mažinti žemės ūkio mokesčius – juos tiesiogiai susieti su javų kainomis, apkarpyti valdininkijos algas, atidėti žemdirbių paskolų gražinimo terminus, didinti melioracijos mastus ir tobulinti darbininkų samdos įstatymą⁴⁵. Nors 1934 m. Lietuvos ūkininkai dar siuntė sveikinimus žemės ūkio ministrui linkėdami stiprybės „vedant ūkininkų reikalus šiais sunkiais laikais“⁴⁶, po metų Valstybės saugumo departamentas jau fiksavo gana grėsmingus gandus, sklindančius iš Lietuvos kaimo, – esą žemdirbiai ne tik nepa-

tenkinti žemės ūkio produkcijos kainomis, mokesčių dydžiu, didelėmis valdininkijos algomis, sunkiai gaunamais kreditais (bei jų dideliais nuošimčiais), bet ir dėl didesnių produktų kainų ir turimų skolų kai kurie laukia karo ir lito nuvertėjimo. Apskritai, saugumas, fiksuodamas mažą žemių nuotaikas, nurodė, kad kai kurie esama ekonominį sunkmetį lygina su sunkiausiais Pirmojo pasaulinio karo metais⁴⁷.

O štai Lietuvos pramonės plėtra neužstrigo – šalies industrinio augimo indeksas nuo 1929 m. per dešimtmetį padidėjo 3,5 karto (pasaulinėje praktikoje užfiksuotas tik 1,3 karto augimas)⁴⁸, šiuo metu daugėjo ir įmonių, ir darbininkų. Ekonomistas D. Cesevičius nurodo, kad didžiausia galima „krizinė“ pramonės bėda – nedarbas galėjo siekti tik iki 300–400 bedarbių⁴⁹. Be to, 1933 m. paskelbtas visiškai naujas pramonės darbininkus reglamentuojantis įstatymas⁵⁰. D. Cesevičiui antrino ir A. Merkelis, teigdamas, kad Lietuvą ištikusios ekonomikos krizės padariniai buvo grėsmingi: daug ūkininkų bankrutavo ir buvo išvaržyti, tačiau bedarbių daugėjo tik dėl žemės ūkio darbininkų plūdimo į miestus, o ne dėl pramonės gamybos susitraukimo⁵¹. Taigi, krizė dar negalėjo pridaryti pernelyg didelių nepataisomų nuostolių Lietuvai – pavyzdžiui, sužlugdyti išplėtotą pramonę (kaip industrinėse valstybėse), kurios atkūrimas būtų pareikalavęs nepakeliamų ir valstybei, ir privačiam sektoriui investicijų.

⁴⁴ Spaudos darbuotojų kooperatinės bendrovės „Raidė“ nepaprastojo visuotinio narių susirinkimo įvykusio 1933-10-27 protokolas, in: KAA, f. 12, ap. 1, l. 3, l. 1–2.

⁴⁵ Pagirių apylinkės ūkininkų laiškas Respublikos prezidentui, 1931-11-09, in: LCVA, f. 387, ap. 4, b. 264, l. 4, 5.

⁴⁶ Šakių apskrities Žemės ūkio tarybos raštas Žemės ūkio ministeriui, 1934-03-16, in: LCVA, f. 392, ap. 1, b. 785, l. 100.

⁴⁷ Raportas valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Ukmergės apygardos viršininkui, 1935-01-21, in: LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4492, l. 9.

⁴⁸ A. Simutis, 1942, p. 71.

⁴⁹ „Lietuvos pramonė 1918–1940 metais“, in: *Domas Cesevičius*, parengė V. Lukoševičius, M. Treinys, Vilnius, 1998, p. 173.

⁵⁰ „Pramonės darbininkų samdos įstatymas“, in: *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 429.

⁵¹ A. Merkelis, 1965, p. 441.

Taigi, krizė atkeliavo ne su bedarbių miniomis ir streikais mieste, o su varžytynėmis kaime⁵². Ekonominės problemos slypėjo ne menkoje Lietuvos pramonėje, o naujakurių sodybose. Kadangi šios nebuvo koncentruotos vienoje vietoje, o ekonominės problemos jose pasireiškė per ilgesnį laikotarpį nei, pavyzdžiui, praėjus keletui valandų po pramonės darbininko atleidimo iš darbo – krizės poveikis skleidėsi ne miestų tarpumartyse, o ūkininkų valdose. Trečio dešimtmečio pabaigoje niekas negalėjo įsivaizduoti, kad po keleto metų (1932) dailininkas Petras Tarabilda nutaps juodąją krizės scenarijų – paveikslą „Smūtkelio vekseliai“, kuriame pavaizduoti ne alkstantys miestų darbininkai, o ūkininko išvaržymo scena.

Įpusėjus 1932 m., spaudoje atvirai deklaruota, kad krizė reiškiasi jau ir mūsų krašte⁵³. Beveik visų Lietuvos regionų ūkininkų ekonominė padėtis yra smarkiai pablogėjusi, žemdirbiai nepajėgia išmokėti kreditų, ypač sunki būklė Suvalkijoje⁵⁴.

Kriziniais metais padaugėjo ir kitokių ekonominio „aktyvumo“ formų – įvairių „machinacijų ir malversacijų, susijusių su skolų mokėjimu. Įvairių praskolintų žemių ir kito nekilnojamojo turto dalykų pervadimai kitiems, skolų išgryninimai, žmonių apgaudinėjimai, vekselinės pasogos ir jų neišpirkimas ir t. t.“⁵⁵

Nors dauguma ekonomistų džiaugėsi, kad Lietuva išvengė pagrindinio krizės atributo – bedarbių, tačiau situacija ir čia prastėjo. Apie bedarbių skaičiaus padidė-

jimą galime spręsti vien iš Kauno miesto nedarbo statistikos duomenų. 1932 m. Kaune viešuosius darbus dirbo beveik 6,5 tūkst. bedarbių (1931 m. viešieji darbai iš viso nevykdyti), o 1933 m. – jau 10,5 tūkst., o tai apskritai didžiausias įdarbintų viešųjų darbų darbininkų skaičius. Darbo biržoje užregistruotų bedarbių, kurie buvo pasiūsti į viešuosius darbus, skaičius taip pat padidėjo bene penkis kartus⁵⁶. 1932 m. vasarą Vidaus reikalų ministerija informavo apskričių viršininkus ir pirmaeilį miestų burmistrus, jog 1931–1932 m. nedarbo sezonas buvo sunkesnis nei būdavo iki tol, o viešuosius darbus teko organizuoti net ir mažesniuose miestuose, kur anksčiau bedarbių nebuvo⁵⁷. 1933 m. fiksuota, kad net vasarą atsiranda tam tikras skaičius žmonių, kurie negali gauti darbo (iki tol šiltuoju metų laiku tokių reiškinų neužfiksuota)⁵⁸. Valstybė turėjo imtis ne tik darbo jėgos, bet ir kitų ekonomikos krizės išryškintų problemų, susijusių su emigracija, žemės ūkio reformos tąsa bei apskritai su blogėjančia situacija kaime.

Lietuvos vyriausybės sprendimai ekonomikos krizei suvaldyti 1931–1935 metais

Susidoroti su krizės padariniais Lietuvos valdžia ėmėsi tokiomis pačiomis priemonėmis, kokių tikriausiai imtųsi vidutinis to

⁵² 1933 m. varžytynių skaičius žemės ūkyje pasiekė aukščiausią tašką – 2 908, in: *Lietuvos statistikos metraštis*, 1934.

⁵³ „Dėl algų“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-05-19.

⁵⁴ L. B. B., „Lietuvos ūkis 1932 metų balandžio gale“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1932-05-19.

⁵⁵ S. Yla, 1940, p. 7.

⁵⁶ Apskaičiuota remiantis: Kauno miesto Darbo biržoje įsiregistruoti bedarbiai, dirbę prie viešųjų darbų 1924–1933 m., in: KAA, f. 218, ap. 1, b. 1109, l. 16 ir Kauno miesto viešieji darbai 1925–1939 m., 1939; KAA, f. 100, ap. 1, b. 118, l. 3, 4, 5, 6, 10, 15.

⁵⁷ VRM raštas apskričių viršininkams ir pirmaeilį miestų burmistrams, 1932-07-15, in: LCVA, f. 379, ap. 1, b. 130, l. 21.

⁵⁸ Kauno savivaldybės raštas Vidaus reikalų ministriui, 1933-07-11, in: KAA, f. 214, b. 3, l. 111.

meto kaimo ūkininkas atėjus sunkmečiui – dar labiau taupyti, mažinti išlaidas, kitaip tariant, su yla durti savajame dirže naują skylę, kad būtų kur dar smarkiau susiveržti diržą. Tačiau taupymas nebuvo bet koks – taupyta vis labiau parodant, kad valdžia žino ir išmano visuomenės problemas, veiksmas tapo ne tik efektyvia kovos su krize, bet ir parodomąja priemone, o apkarpymai (arba bent patarimai tai daryti) viešojo sektoriaus sąskaita rodė gana glaudų visuomenės ir valstybės sąryšį, kai vyriausybė ypač daug dėmesio skiria valstybės valdymo ir valdininkijos darbo racionalizavimui – labiausiai visuomenėje matomai valdžios grandžiai – reorganizuoti.

Bene pirmasis taupymo vėjus nuvilniavo 1931 m. rudenį, kai Savivaldybių departamentas išplatino pirmąjį antikrizinių kovos priemonių planą („Pasireiškus ekonomiškams sunkumams prašoma laikytis didžiausio taupumo“), skelbusį: 1) žiūrėti, kad nepaprastosios išlaidos be svarių priežasčių nebūtų didinamos, susilaikant nuo didesnių remontų ar inventoriaus įsigijimo, 2) sustabdyti trimečių priedų išmokėjimą tarnautojams, 3) kiek galima stabdyti statybos darbus ir kitas nepaprastąsias išlaidas, 4) vykdant statybos darbus, vengti importinių prekių, ypač tų, kurias galima pakeisti savo krašto gaminiais, o bet kokius užsakymus užsienyje derinti su aukščiausia departamento valdžia, 5) stengtis nedidinti žemės mokesčio, o ten, kur jis nustatytas maksimaliu tarifu – dėti pastangas jį sumažinti⁵⁹. Netrukus atėjo ir Finansų ministerijos raginimai visose ūkio srityse mažinti gamybos savikainą ir didinti efek-

⁵⁹ Savivaldybių departamentas apskričių viršinininkams, apskričių valdyboms ir pirmaeilių miestų burmistrams, 1931-10-24, in: KAA, f. 214, ap. 3, b. 111, l. 142.

tyvumą, gerinti valdymą, racionalizuoti prekybą. Susilaikyti nuo bet kokių užsakymų užsienyje, o sandorius sudaryti tik tuo atveju, jei nėra kitų galimybių užsakymo pakeisti vietos gaminiais⁶⁰. To, ko žodžiais siekta pirmą nepriklausomybės dešimtmetį, atėjus krizei teko imtis skubiais veiksmais. Įvertindami šias priemones matome, kad jos atrodo labiau ne kaip specifiskai antikrizinės, o kaip elementarios permaitinimo stiprinant valstybės aparatą, būdingos nebūtinai tik ekstremaliu laikotarpiu.

Netrukus atėjo eilė ir valdininkų algoms. Ministrų kabinetas 1931 m. priėmė valstybės tarnautojų atlyginimų įstatymo pataisos projektą, nustatantį premijinių priemonių išmokėjimo tvarką. Buvo panaikinti švenčių priedai valstybės tarnautojams, turintiems aukščiausias kategorijas ir nevedusiems biurokratams. Žemesniųjų kategorijų ir vedusiems valstybės tarnautojams priedai buvo palikti, tačiau kiek sumažinti⁶¹. Rodydami pavyzdį, pirmieji dalies darbo užmokesčio atsisakė Respublikos prezidentas Antanas Smetona ir vyriausybės nariai⁶². Paprastų darbuotojų atlyginimo vertinimas vyko pagal principą, kad darbo užmokestis turėjo būti adekvatus darbuotojų darbo sąlygoms ir psichologiniam komfortui.

1933 m. pavasarį išleisti potvarkiai dėl visų galimų papildomų atlyginimų valstybės tarnyboje panaikinimo, komandiruočių tvarkos griežtinimo, netgi taupymo pokalbių telefonu su užsieniu sąskaita.⁶³

⁶⁰ Finansų ministro raštas valstybės institucijoms, 1931-10-17, in: LCVA, f. 387, ap. 4, b. 209, l. 12.

⁶¹ „Kalėdų švenčių priedai“, in: *Lietuvos aidas*, 1931-12-04.

⁶² A. Cvs., „Bešališkumo mažinant darbininkų algas!“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-11-12.

⁶³ Lietuvos respublikos ministrų kabineto reikalų vedėjo raštas finansų ministeriui, 1933-05-30, in: LCVA, f. 387, ap. 4, b. 303, l. 21.

Be to, siūlyta mažinti laisvai samdomų tarnautojų skaičių, iš tarnybos atleisti tuos, kurie turi papildomų pajamų ir yra materialai apsirūpinę, dirbančius ilgiau nei 25 metus, ištekėjusias moteris⁶⁴ – tarnautojas, kurių atlyginimas nesudarė pagrindinės šeimos biudžeto dalies⁶⁵. Apskritai, siekta didinti darbo efektyvumą ir našumą. Prieita ir prie draudimų tarnautojams lankyti azartinių lošimų namuose, ateiti į tarnybą neblaiviems ar palikti tarnybos vietą be viršininko leidimo⁶⁶! Galiausiai, galime teigti, kad 1933–1936 m. įvyko esminės nepriklausomos Lietuvos permainos racionalizuojant valstybės valdymą ir naują savos valstybės trijų dešimčių tūkstančių valdininkijos „armiją“⁶⁷.

Idėjos dėl ūkio plėtros ir racionalizacijos plaukė ir toliau. 1933 m. Kauno miesto burmistras vyriausybei pateikė ištisą Lietuvos ūkio plėtros koncepciją, kurioje siūlė Kaune steigti darbo tarpininkavimo įstaigą, reguliuojančią žemės ūkio darbininkų paklausą ir pasiūlą, parengti ilgalaikį Lietuvos plentų ir kelių tiesimo bei taisymo projektą, kurti cemento gamybos pramonę, plėsti amatų mokyklas ir amatininkystės kursus, sudaryti remtinus ir krašto ūkiui reikalingiausios pramonės sąrašą (atleidžiant ją nuo mokesčių), griežtinti valiutos išvežimą iš Lietuvos, darbininkams ir valdininkams dalį algų mokėti orderiais produkcijai iš vietos kooperatyvų įsigyti. Taip pat siūlyta uždrausti eiti ne pagrindines pareigas ir verstis papildoma priva-

čia veikla valstybės tarnautojams, suteikti galimybę šeimoms įsigyti bent mažiausią sodybą su daržu (iš valstybinės žemės fondu), kur šeima galėtų bet minimaliai pramisti⁶⁸.

Galiausiai, vyriausybė 1934 m. spalio 30 d. įsakė visiems valdininkams, atsižvelgiant į jų tarnybos kategoriją, įsigyti po vieną 4 ar 5 litų vertės žąsį. I kategorijos valdininkas privalėjo pirkti vieną, II – dvi žąsis ir t. t. Dar aktyvesniais paukštienos valgytojais turėjo tapti tie, kurie gavo nuolatinį papildomą atlyginimą, nes privalėjo pirkti po žąsį už kiekvieną pusšimtį litų nuo „viršnorminės“ algos⁶⁹. Žurnalistai į šį vyriausybės įsakymą reagavo pašaipiai⁷⁰, o visuomenėje netgi paplito anekdotai, skelbiantys, kad į svečius bus galima eiti, jei tik ten nebus vaišinama kepta žąsiena⁷¹. Šis gana groteskiškas pavyzdys rodo, kad Lietuvos vyriausybė iš esmės galėjo imtis ir ėmėsi tik gana ribotų tiesioginių priemonių krizei suvaldyti – visos kitos priemonės priminė eilinius darbus, kurių nespėta atlikti iki krizės.

Minėtu metu vyriausybė pradėjo skatinti eksportą, reguliuoti kai kurių produktų kainas, formuoti valstybinę žemės ūkio produkcijos rinką⁷². V. Terleckas pažymi, kad visai tai išsirutuliojo į savitą vyriausybės socialinę politiką, kai „ekonominės krizės sunkumai daugmaž vienodai paskirstyti visiems sluoksniams ir socialinėms grupėms“⁷³. Verslo skatinimą (kaip vieną

⁶⁴ Plačiau apie moteris darbo rinkoje krizės metais: V. Jurėnienė, 2006, p. 28–37.

⁶⁵ Biudžeto komisijos raštas Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos direktoriui, 1933-04-27, in: LCVA, f. 387, ap. 4, b. 303, l. 46, 47.

⁶⁶ Finansų ministerio 1933 m. sausio 7 d. įsakymo nuorašas, in: LCVA, f. 387, ap. 4, b. 303, l. 83.

⁶⁷ V. Smalskys, A. Raipa, 2003, p. 79.

⁶⁸ Kauno miesto burmistro Graurogko raštas VRM ministeriui, 1933-05-30, in: KAA, f. 219, ap. 1, b. 888, l. 137–140.

⁶⁹ Žemės ūkio ministerio įsakymas Nr. 16697, 1934-11-06, in: LCVA, f. 392, ap. 1, b. 785, l. 19.

⁷⁰ „Gastronomija“, in: *Diena*, 1934-11-04.

⁷¹ „Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu II“, in: *Metmenys*, 1962, Nr. 3, p. 109.

⁷² J. Grėška, 1993, p. 26.

⁷³ V. Terleckas, 1992, p. 145.

iš tautos modernizacijos priemonių) taip pat inspiravo krizė. Anot B. Ivanovo, ekonominio nuosmukio metu Lietuvos kaimas nukentėjo daug labiau nei miestas, todėl šalies valdžiai teko propagandinėmis priemonėmis parodyti, kad kaime darbą / žemę praradęs asmuo turi alternatyvą mieste amatų ir prekybos srityje⁷⁴.

Dėl šių priežasčių ėmė keistis valstybės užimtumo politika – daugiausia dėmesio imta skirti viešųjų darbų plėtrai ir efektyvinimui, tikrųjų bedarbių atskyrimui nuo *veltėdžių*, darbo jėgos pasiūlos ir paklausos reguliavimui. Ankstesnės priemonės, kaip antai siekis įvesti nedarbo draudimą, užimtumo problemos sprendimas per savanorišką valstybės, darbdavio ir darbininko sandėrį Darbo biržoje ar bandymai gerinti nedarbančiųjų socialines garantijas, buvo pristabdyti ar įšaldyti neribotam laikui. Apskritai, valstybės indėlio didėjimas centralizuotai sprendžiant socialines problemas jaustas nuo ketvirto dešimtmečio ekonomikos krizės pradžios. 1932 m. ypač suintensyvėjo tarp institucijų vykę pasitarimai nedarbo ir viešųjų darbų klausimu⁷⁵, galiausiai problema iš dalies išspręsta priėmus naująjį Viešųjų darbų fondo įstatymą (1933).

Stiprėjant valstybiniam šalies ekonominių procesų reguliavimui, 1934 m. užsiminta apie galimybę priimti įstatymą dėl tautinio darbo sutvarkymo, o nuo 1934 m. iš esmės prasideda darbo „suvalstybinimas“ ir kelias į valstybės reguliuojamą ekonomiką. Nuo ketvirto dešimtmečio vidurio ypač sustiprėjo darbo stovyklų steigimo idėja, norėta dideles grupes bedarbių

(dažniausiai iš didesnių miestų) siųsti į provinciją⁷⁶. Galiausiai, bedarbių skaičiaus didėjimas ir tikslesnės darbo jėgos reglamentavimo priemonės XX a. ketvirtą dešimtmetį rodė ne tik dėl pasaulinės ekonomikos krizės pablogėjusią Lietuvos ūkinę ir socialinę padėtį, bet ir tai, kad šalyje normalizuojasi teisinis, ekonominis ir netgi mentalinis darbo supratimas.

Nepaisant įvairių svarstymų, pateiktų projektų, tiek 1935 m. pradžioje, tiek pabaigoje apie ekonominį pakilimą Lietuvoje kalbėta labai nedrąsiai. Teigta, jog: „<...> pas mus krizė vėliau atėjo, tai ir pagerėjimas vėliau ateis.“⁷⁷ Nors žemės ūkio padėtis dėl išlikusių žemų kainų tebebuvo komplikauta, patys ūkininkai jau buvo daugiau ar mažiau prisitaikę prie esamos ūkinės pusiausvyros. O 1935 m. besibaižiant, spaudoje vis dažniau reikšta viltis, kad anksčiau ar vėliau krizė praeis: „Pradžioje karas, pokariniai netikri laikai pasibaigė, gal, Dievas duos, krize išgyvensim.“⁷⁸ Tačiau „išėjimas“ iš krizės rodė ne tik ketverių metų ekonominio sunkmečio įveikimą, bet ir didesnius pokyčius modernėjančioje visuomenėje, kurie ypač atsiskleidė ketvirto dešimtmečio pabaigoje.

Pokyčiai krizės šešėlyje: visuomenė, ūkis ir verslas

Ankstesnes ekonomikos krizes, užklupdavusias Lietuvos gyventojus jau nuo XIX a. pabaigos, siejo tai, kad jų padariniai pasklisdavo po paskiras ūkio sritis ir sferas (nuo gamintojo iki prekybininko) – todėl kiekvienas krizę išgyveno ne kaip visuoti-

⁷⁴ B. Ivanovas, 2005, p. 135.

⁷⁵ VRM raštas apskričių viršininkams ir pirmaeilių miestų burmistrams, 1932-07-15, in: LCVA, f. 379, ap. 1, b. 130, l. 21.

⁷⁶ „Reikalinga centralinė darbo birža“, in: *Darbininkų atstovybės balsas*, 1935-02-01.

⁷⁷ „Mūsų litas tvirtas“, in: *Diena*, 1935-02-17.

⁷⁸ „Nepatenkinti 1935 metais“, in: *Diena*, 1935-12-29.

nį, o lokalų ir labai menkai susisiejančių su kitais ūkio / verslo objektais įvykį. Žinia, tokią ekonominę atomizaciją lėmė ir tai, kad atskiros visuomenės grupės dažniausiai priklausė ir skirtingoms tautoms bei konfesijoms, o valstybės aparatas bendrąja prasme nesuvoktas kaip savas. Taigi, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios ekonomikos krizes atskirai išgyveno valstiečiai lietuviai, prekybininkai žydai, pramonininkai vokiečiai, dvarininkai lenkai ar galiausiai valstybės tarnautojai rusai. Lietuvos valstiečiai, gyvenantys gana uždarą ekonominį gyvenimą, apskritai tik XIX a. pabaigoje kartu su „Varpu“ ir „Ūkininku“⁷⁹ pradėjo suvokti pasaulinio ūkio subtilybes⁸⁰. Apibendrinami 1931–1935 m. krizės poveikį Lietuvos visuomenei, pirmiausia turime pasakyti, kad ji dėl savo pobūdžio ir visuomenės būvio, tinkančio krizei plisti (dėl krizės komunikacijos), buvo ne tik didžiausia, bet ir visuotiniausia.

Agrarinė visuomenė, kurioje nuo seno dominuojančias pozicijas užėmė su žemės ūkiu susiję verslai, mums nepateikia daug ypatingų perkybos, pramonės ar amatininkystės „sėkmės istorijų“, kurios liudytų apie ekonominius mūsų šalies laimėjimus. Tad, ieškodami lietuviškojo verslo pradžios, turėtume nusikelti į tarpukarį, kuris tiek dėl vidaus, tiek dėl išorės veiksnių mums pateikia pirmąsias kryptingas lietuviškojo verslo idėjas. Šiuo laikotarpiu Lietuva ne tik tapo politiškai nepriklausoma, bet ir prie savo teritorijos prisijungė kelias dešimtis kilometrų smėlingo pajūrio su Mėmelio (Klaipėdos) uostu, šis tapo sėkmingo eksporto garan-

tu, be to, mūsų šalyje pradėta vykdyti žemės reforma. Būtent ji sukėlė daugiausia lietuvių mąstysenos ar net kasdienybės pokyčių, susijusių su naujomis ekonominio gyvenimo praktikomis. 1922–1940 m. $\frac{3}{4}$ lietuvių pobaudžiavinio socioekonominio gyvenimo moto – valstietišką taupumą, gspadoriškumą ir uždarą namų gamybą – iš esmės ėmė keisti gebėjimas planuoti ir skaičiuoti, siekti pelno ir pajamų bei orientavimasis į rinkos poreikius. Ties trečio ir ketvirto dešimtmečių sandūra permąstytas ir švelniai paneigtas darbštaus lietuvių mitas, kuris sietas tik su sunkiu darbu, o ne gebėjimu planuoti ir apskaičiuoti⁸¹. Aptardami šiuos lūžinius momentus, darbštumą turime suvokti ir sieti ne tik su mechaniniu darbu, bet ir su pridėtinės vertės kūrimu, verslumu, kūrybingumu ir pasitikėjimu savimi⁸². Apskritai bandymas įkvėpti lietuvių verslumui traktuotinas kaip viena iš to meto modernėjančiai visuomenei būdingų naujovių, skelbiant, kad ir ekonominė nepriklausomybė yra ne mažiau svarbi nei politinė, o ekonominė laisvė dar nėra iki galo iškovota⁸³. Būtent kriziniais metais sau galutinai pripažinta, kad Lietuvoje iki tol „nejučiomis įsigyveno įsitikinimas, kad prekybos amatu užsiimti yra negarbinga“, o „žemdirbių tauta nežengiamuose miškuose savotiškai begyvendama, atsilikko nuo savo kaimynų prekybos ir amatų srityje“⁸⁴, todėl vėliau iš visų pusių priešų

⁷⁹ Žr. A. Rimka, 1931; *Lietuvos verslo istorija*, 2010.

⁸⁰ 1900-aisiais „Varpas“ jau rašęs, kad jei Amerikoje neužauga kviečiai, tai pajaučia ne tik Anglijos darbininkas, bet ir Lietuvos ūkininkas. In: Pagrandis, „Luomų antagonizmas“, in: *Varpas*, 1900, Nr. 11.

⁸¹ 1890 m. Vincas Kudirka, siekdamas atbaidyti „bėgančius į Ameriką“ emigrantus, rašė, kad „Amerikoje darbas sunkesnis ir negalima tiek tinginiauti, kiek Lietuvoje. Mažai yra kraštų, kur taip tingiai dirbtų, kaip lietuviai“. In: V. Kudirka, 1990, p. 752.

⁸² „Ankieta krizės klausimais“, in: *Tautos ūkis*, 1932, Nr. 8, p. 205.

⁸³ „Visi į sąjungą!“, in: *Verslas*, 1932-03-03.

⁸⁴ Lietuvių prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų sąjungos įsikūrimas ir pirmieji jos žingsniai, 1931, in: LCVA, f. 605, ap. 2, b. 13, l. 2.

puolamai jai nepavyko šios svarbios gyvenimo šakos paimti į savo rankas, nepavyko sudaryti ir lietuviško prekybininkų ir amatininkų luomo. Anot amžininkų, tai buvusi „lietuvių tautai lemiama klaida“, kurios palikimą „kenčiame mes iki šių dienų“⁸⁵. Būtent kriziniais metais verslaujantis lietuvis ėmė kratytis jam pobaudžiaviniu laikotarpiu prilipdytos šmugelninko⁸⁶ etiketės.

Apskritai, aptardami ir apibūdindami ikikrizinį lietuviškąjį verslą, galime pasitelkti V. Mykoliaičio-Putino iliustraciją, kurioje mūsų verslininkai tėra nusavintame „lenkiškame“ dvare susirinkę naujieji lietuvių „biznieriai“, kalbantys apie greitą pelną ir užsieniečių išstūmimą iš Lietuvos verslo. Iki ketvirto dešimtmečio pradžios gana padrikai besiplėtojęs lietuviškasis verslas sutapo su gana palankia ikikrizine 1923–1931 m. tiek Lietuvos, tiek pasaulio ūkine konjunktūra, kai užteko tiesiog dirbti, kad turėtum bent minimalų pelną. O štai ketvirto dešimtmečio pradžios verslas susidūrė su elementariomis krizės sukeltomis problemomis, kurios mūsiškams „moderniškiesiems“ pirkliais buvo pirmosios jų karjeroje. Visus šiuos lūžinius momentus paskatino ar net išryškino krizė. Ypač ribinių situacijų akivaizdoje, kritus pelnui, esant kreditų trūkumui, bandant persiorientuoti į kitas gamybos ar prekybos rūšis, racionalizuojant gamybą. Atėjusi krizė savotiškai patikrino, ką mūsų verslininkai moka ir gali, kaip nedelsdami priima sprendimus. Be to, su ekonominiiais sunkumais prasidėjusios ir skubios lietuviškojo verslo dvasios paieškos, pirmieji verslo bandymai save apibrėžti, identifikuoti.

Ne veltui apie tai buvo pranešta būtent tik 1932 m. atsiradusiame lietuviško „biznio“ rupore „Versle“: „Mes pasiryžome suorganizuoti ekonomiškai stiprų lietuvių miestėnų sluoksni“, „Mes laikome šventa savo pareiga pakelti pirklio ir pramoninko vardą, kad jis būtų visiška garantija prekei ir kreditui“. Dėl šių pokyčių per ketvirtą dešimtmetį smarkiai atlietuvėjo Lietuvos pramonė ir prekyba (dėl ypač sparčios lietuviško verslo plėtros, o ne žydiško verslo sąskaita), ūkis tapo kur kas dinamiškesnis, o lietuviai verslininkai ir prekybininkai ne tik įsitvirtino, bet ir įgavo taip reikiamos patirties⁸⁷.

Tai patvirtina ir pagrindinių Lietuvos verslovininkų oazių atsiradimas: Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos įkūrimas (1930 m. pradžioje) sutapo su krizės pradžia pasaulyje. Šios organizacijos atsiradimas ir stiprėjimas paskatino ir kitų panašių sambūrių, klubų ar sąjungų radimąsi – Geležies importierių sąjungos (1934), Jaunųjų lietuvių prekybininkų sąjungos (1933), Statybos ir metalų apdirbimo amatų sąjungos (1932) ir t. t. 1931 m. balandžio mėnesį įvyko pirmoji „gausinga“ lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų konferencija. Pirmoji Lietuvos ekonominė konferencija buvo surengta taip pat ne „taikiais“ ekonomikai metais, bet 1931 m. pabaigoje, todėl jos programoje dominavo kriziniai klausimai⁸⁸, 1934 m. įsikūrė Ekonomistų sąjunga. Jei žiūrėsime tik į šių lietuviško verslo ir ekonomikos mokslo organizacijų sąjūdį, galėsime matyti, kad bent jau šiuo požiūriu kriziniai metai buvo savotiškas verslo organizavimosi aukso amžius.

⁸⁵ Lietuvių prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų sąjungos įsikūrimas ir pirmieji jos žingsniai, 1931, in: LCVA, f. 605, ap. 2, b. 13, l. 2.

⁸⁶ *Lietuvos verslo istorija*, p. 70.

⁸⁷ G. Vaskela, 2014, p. 160, 185.

⁸⁸ Dalyvaukite pirmojoje Lietuvos ekonominėje konferencijoje Kaune, 1931, in: LCVA, f. 987, ap. 1, b. 16, l. 12.

Ekonomikos krizės laikotarpiu griuvo kiek idiliškas, šviesiomis spalvomis spalvintas naujakurio⁸⁹, kaip Lietuvos ūkio sėkmės istorijos, vaizdinys. Iki pasaulinės krizės Lietuvos naujakuris buvo neabejotinas šalies ūkio, atsinaujinimo ir pažangos simbolis. Naujoji Lietuva – tai naujakurių Lietuva – tiek siaurąja (žemės reformos matmuo), tiek plačiąja, naujos visuomenės, kuriančios jaunąją Lietuvą, kontekste. Ši socialinė grupė simbolizavo ir Lietuvos pasirinktą ūkio kryptį – vidutinis ūkis, ne tik aprūpinantis šeimą, bet ir gebantis kurti produkciją pardavimui, eksportui. Šis procesas vyksta kooperuojantis su kitais ūkiais bei remiant ir kontroliuojant valstybei. Nenuostabu, kad nuo naujakurio, kaip nuo Naujosios Lietuvos pagrindinio kūrėjo ir segmento, turėjo priklausyti ir šalies gerovė ateityje. Krizės metais gražus naujakuriškas progreso paveikslas su naujomis švytinčiomis ūkininkų trobomis, didėjančiais pagamintos produkcijos kiekiais ir pelnais priblėso. Priblėso su išplitusiais bankrotais ir varžytynėmis ar net streiku Suvalkijoje. Gražių deklaracijų fone naujakurių ūkiškumą patikrino krizė. Tačiau, be labai skaudžių padarinių, aptardamas būtent šį laikotarpį A. J. Greimas teigė, kad Lietuvos kaimietis tapo ne mistiško tautos genijaus reiškėjas, bet gabus ir darbštus „ūkininkautojas“, kuris „pritaikė ir prie ūkininkų pokyčių, ir prie naujų eksporto rinkų“⁹⁰.

Tuo metu pastebima, kad tarp pasiturinčių, intensyviai ūkininkaujančių, tvaringesnių ir iniciatyvesnių ūkininkų atsiranda sąskaitybos knygu, kurių atsiradimą

⁸⁹ Iki 1931 m. savo ūkių neteko 31 % visų naujakurių. In: *Lietuvos verslo istorija*, p. 142.

⁹⁰ „Nepriklaumoji Lietuva šiandieninių įvertinimu II“, in: *Metmenys*, 1962, Nr. 3, p. 104.

skatina net valstybė. Ūkininkai buvo mokomi, kad net smulkiausias prekybininkas arba amatininkas „tuojau užrašo, ką jis pirkto, pardavė, ką jis naujo padirbo bei įsigijo. Įstaigose bei kontorose, gavę menkiausią raštą, tuojau įrašo į knygas. Tuos užrašus vesti samdo net tam tyčia žmones. O mes, ūkininkai, su maža išimtimi, viską norime turėti atminty. Pasekmėse to, gale metų pas mus nieko nelieka: nei atminty, nei aruoduose, nei kišenėse“⁹¹.

Viena svarbesnių problemų, išryškėjusių ekonomikos krizės metu, – kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas. 1932 m. Lietuvos prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos visuotinio suvažiavimo metu iškelti profesinio, vadybinio parengimo trūkumai Lietuvos švietimo sistemoje. Situacija iliustruota gana ryškiais pavyzdžiais, nusakančiais, jog Lietuvai reikia ne 7 ar 17 amatų mokyklų, o 700, ir kad Lietuva turi ištaisyti šią klaidą (ji įvardyta net istorine)⁹². Greta to siūlyta reorganizuoti ir kuo labiau pritaikyti švietimo sistemą prie valstybės ūkininkų reikmių, būsimojus specialistus rengti labiau kaip praktikus, o ne teoretikus. Neatsitiktinai krizės metais ypač išplito jaunųjų ūkininkų ratelių judėjimas⁹³, namų pramonės idėja, plito įvairūs amatininkystės, komercijos kursai. Galiausiai, 1934 m. atidarytas Prekybos institutas Klaipėdoje, plėtėsi aukštesniųjų amatų ir komercijos (1932 m. valstybiniu lygiu sureguliuota visų amatų mokyklų

⁹¹ S. Machovka, 1932, p. 4.

⁹² Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos metinio visuotinio suvažiavimo, įvykusio 1932 gegužės 22–23 d. protokolais, in: LCVA, f. 605, ap. 3, b. 109, l. 6, 10.

⁹³ „Turime pratintis būti savarankūs, reikiamas lėšas saviems reikalams turime susirasti, užsidirbti patys, o nelaukti nemokamų pyragų“, – skelbė pirmasis „Jaunojo ūkininko numeris“, in: V. Tiškus, „Dėl pašalpu“, in: *Jaunasis ūkininkas*, 1932, Nr. 1.

veikla) mokyklų, „komercinių“ gimnazijų tinklas.

Kriziniai ūkį racionalizuojantys pokyčiai ryškiausi kooperatiniame pieno sektoriuje. 1932–1933 m. visais įmanomais būdais stengtasi reguliuoti pieno supirkimo kainas, žemės ūkio ministerija nuolat siuntinėdavo instrukcijas visoms pieno perdirbimo bendrovėms su nurodytomis mažiausiomis supirkimo kainomis. Kainos „palaikytos“ racionalizuojant pieninių tinklą, tiesioginėmis vyriausybės subsidijomis ir mažinant pieno perdirbimo sąnaudas – manyta, kad 1/3 galutinio produkto (sviesto) kainos sudarančios perdirbimo išlaidos yra labai didelės. Apskritai, krizės metu, 1932–1936 m. Lietuvoje pertvarkytas, modernizuotas ir racionalizuotas pienučių ir grietinės nugriebimo punktų tinklas, nuolat atnaujinta įranga. Dėl šių pertvarkų pasiekta stulbinančių rezultatų – 1927 m. pieno tona apdirbta už 81 Lt, o 1936 m. šis darbas nebekainavo nė 30 Lt. 1931–1935 m. du kartus pagerinta gaminamo sviesto kokybė, todėl pirmos rūšies „eksportinio“ sviesto gamyba taip pat padidėjo du kartus. O ir pačios produkcijos gamybos kiekiai kriziniais metais smarkiai šovė į viršų⁹⁴. Turint galvoje, kad dar trečią dešimtmetį ūkininkai į savo kolegas, kurie imdavosi pieno ūkio, žiūrėjo itin pašaipiai: „<...> šykštuolis už pinigus pieną parduvinėja, savo tokiu gaminiu spekuliuoja“ (užuot suvartojęs jį kasdieniam maistui)⁹⁵, tokie rezultatai atrodo stulbinančiai.

Apskritai, kaip Lietuvos ūkininkai turėjo efektyvinti savo ūkinę veiklą (ir kaip apie ją galėjo mažiau galvoti kokiais 1927 m.), rodo paprasta kainų statistika – 1927 m. gruodį 50 kg kviečių kainavo 31,5 Lt, o 1938 –

10,5; kiaulienos kilogramas, 1927 m. kainavęs 2,95 Lt, po dešimties metų kainavo tik 1,51, sviesto kaina atitinkamai krito nuo 7,1 iki 3,3 Lt. Pasibaigus krizei, kainos pakilo tik 20–30 % ir iš tolo neprilygo buvusioms 1926–1928 m., taigi, žvelgiant tik į kainas, matyti, kad kainų krizė taip ir nesibaigė, ūkiui teko derintis prie visiškai naujų sąlygų.

Ketvirtame dešimtmetyje, plėtojant valstybinę propagandą ir ūkininkų sąvišvietą kaime, pagaliau suprasta, kad prekiauti galima ne tik javais, linais ar arkliais⁹⁶, „ūkininkams tenka dirbti ne vien savo ūkyje, ne tik fiziškai, bet ir savo galva – dėti pastangas – prekybos, produktų apdirbimo, kredito srityje, agronomijoje“, atsirado planavimas, tad „ūkininko ūkyje galime matyti sveikus verslo pagrindus“⁹⁷. Mat, ūkininkams teko daugiau gaminti rinkai ir pirkti, o ūkiai, net kukliausiais vertinimais, iš natūrinių virto prekiniais⁹⁸ – ketvirtame dešimtmetyje net vidutinių ūkių prekinė produkcija viršijo 50 % visos gamybos⁹⁹.

Tai, kuo J. Aleksa buvo susirūpinęs trečio dešimtmečio viduryje – prasta žemės ūkio produkcijos kokybė ir mažų produkcijos kiekiu tiek hektarui, tiek valandai, tiek žmogui – buvo įvairiomis priemonėmis skubiai keičiama / įgyvendinama kriziniais metais. Vadovautasi senu J. Aleksos suformuluotu šūkiu „Į gamybą ir kūrybą“¹⁰⁰, imtasi gerinti eksportuojamų prekių kokybę ir tobulinti paties eksporto mechanizmą – vienytos eksportu užsiimančios įstaigos, firmos, organizuotas

⁹⁴ *Pienocentras*, 1937, p. 62.

⁹⁵ J. Aleksa, 1927, p. 35.

⁹⁶ A. Žukauskas, 1939, p. 72.

⁹⁷ J. Aleksa, 1932, p. 7.

⁹⁸ A. Žukauskas, 1939, p. 153.

⁹⁹ V. Terleckas, 2000, p. 320.

¹⁰⁰ J. Aleksa, 1927, p. 58.

eksporto komitetas, galvota apie įvairių mokesčių lengvatų taikymą¹⁰¹. Į produkcijos gerinimo vaju, be abejonės, įtraukti ir ūkininkai – Žemės ūkio rūmus prekybininkai nuolat ragino, kad tarp žemdirbių būtų skleidžiama „propoganda“ dėl kultūringo laukų apsėjimo tik kuo geriausia sėkla ir „kultūringo“ derliaus nuėmimo, kuris gerintų javų eksportines savybes¹⁰². 1933 m. sausį net buvo gautas finansų ministro pritarimas, kad dalis lietuviško sviesto būtų išvežama į Vokietiją slapta, per vadinamąją „žaliąją sieną“ – šis reikalas derintas su šalies muitininkais, kurie „teigiamą kontrabandą“ turėjo praleisti, bet jokių būdu neleisti, kad sviesto „eksporteriai“ įsivežtų „tikrosios“ kontrabandos¹⁰³.

Grožinės literatūros vaizdiniai, spaudos puslapių naujienos, ekonominių diskusijų ir kasdienių patarimų išpopuliarėjimas, verslininkų būrimasis ir savosios tapatybės paieška bei kasdienio žodyno papildymas *bankrotais, sunkmečiais, krizėmis, varžytinėmis, vekseliais* ir *žirantais* rodė, kad Lietuvos visuomenei ekonomikos krizė atnešė ne tik sunkmetį, bet ir natūralų susidomėjimą plačiąja ekonomika, verslu, vadybos ar net marketingo procesais. Paaiškėjo, kad „krizė turinti kai ką ir gera: mokanti dirbti, taupyti...“¹⁰⁴, kad lietuvis per paskutinį nepriklausomybės dešimtmetį iš kaimo „atkeliavo“ į miestą, fabriką ir biu-

rą. Galiausiai, atsidūrė ir *biznyje* – kuris krizės akivaizdoje tapo įvairiapusiškesnis nei buvo iki tol. Pirklys tapo verslininku, o valstietis ūkininku, kuris, dairydamasis po savo sklypą, „kombinuoja, kaip daugiau naudos iš to sklypo išpešti“, kaip „po 5–10 metų jo žemė duos derlius, kad buvusieji atrodys pasityčiojimu“¹⁰⁵.

Išvados

Didžioji pasaulinė ekonomikos krizė (1929–1933), Lietuvoje pasireiškusi 1931–1935 m., dėl savo ekonominio pobūdžio, Lietuvos ūkinės struktūros ir išsivystymo ne tik sukėlė skaudžius padarinius, bet ir leido išmokti pamokas, kurios tapo naujų intensyvių ekonominių svarstymų ir pertvarkymų lauku, o šis sukėlė socialinius pokyčius visuomenėje ir vėliau ketvirto dešimtmečio pabaigą iš dalies leido apibūdinti kaip ekonominį, socialinį ir kultūrinį modernėjančios Lietuvos piką.

1. Ekonomikos krizės padariniai pasireiškė daugelyje Lietuvos visuomenės gyvenimo ir veikimo sričių: ekonominėje (versle, žemdirbystėje, ūkiniame kūrybingume), socialinėje (užimtume, socialinėje atskirtyje, emigracijoje) sferoje ir kasdieniame gyvenime (viešojoje komunikacijoje, tradicinėje ūkinėje veikloje, socialinės realybės atspindžiuose mene). Be skaudžių padarinių, visa tai išryškino Lietuvos gyventojų socialinę struktūrą, ūkinės politikos (nuo valstybinės iki asmeninės) klaidas bei perspektyvas.
2. Lietuvos vyriausybės vykdoma antikrizinė politika, pasireiškusi racionalizuojant viešajam sektoriui

¹⁰¹ Lietuvos prekybos ir pramonės rūmų vicepirmininko raštas Ministrui pirmininkui, 1933-10-17, in: LCVA, f. 987, ap. 1, b. 190, l. 17–18; Eksporto Komisijos posėdžio protokolas, 1933-04-25, in: LCVA, f. 987, ap. 1, b. 190, l. 25–26.

¹⁰² Prekybinių įmonių savininkų sąjungos raštas Prekybos ir pramonės rūmams, 1933-03-10, in: LCVA, f. 987, ap. 1, b. 190, l. 98, 99.

¹⁰³ Muitinių departamento direktoriaus slaptas raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, 1933-01-31, in: LCVA, f. 388, ap. 5, b. 102, l. 232.

¹⁰⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 156.

¹⁰⁵ Lietuva 1918–1938, p. 362–363.

skiriamas lėšas, plečiant apgalvotą ūkio tvarkymo propagandą, plečiant profesinio švietimo sistemą, buvo naudinga ne tik tiesioginiam krizės įveikimui, bet ir reformuojant valstybės valdymą, stiprinant kooperaciją, skatinant žemės ūkio intensyvumą, apskritai modernizuojant valstybę.

3. Ekonominės problemos tapo nebe vienos ar kelių paskirų socialinių ir ekonominių visuomenės grupių reikalas, o visos šalies gyventojų kasdienybės, viešojo gyvenimo dalimi, kad ir kokia būtų buvusi jų turstinė, socialinė ar tautinė padėtis. Visa tai

skatino bendrąjį visuomenės ekonominį išprusimą, verslumą, ūkinį kūrybingumą.

4. Verslas ir verslumas, miestų lietuviškas, intesyvesnis ir planingesnis ūkininkavimas (dažnai kad ir po valstybinės kooperacijos stogu) pamažu tapo lietuviu savastimi, kuri iki tol turėjo beveik tik neigiamas aspiracijas. Dėl to pavyko pasiekti neblogų rezultatų kuriant įvairias verslo organizacijas, keičiant ūkininkavimo tradicijas, plečiant ir efektyvinant kooperatinių įmonių veiklą, didinant gaminamų prekių kiekį, gerinant jų kokybę, skatinant eksportą.

BIBLIOGRAFIJA

Aleksa J., 1927 – J. Aleksa, *Kuriuo keliu eisi-me?*, Kaunas: Lietuvos „Ūkininkų vienybės“ leidinys, 1927.

Aleksa J., 1933 – J. Aleksa, *Lietuviškų gyvenimo kelių beiškant*, Kaunas: Autoriaus leidinys, 1933.

Aleksa J., 1932 – J. Aleksa, *Ūkininko ūkis ir ūkininkas XX amž. viduryje (žemės ūkio ministerio kalba, pasakyta visuotiniame Žem. Ūk. Rūmų suvažiavime 1932 m. balandžio 15 d.)*, Kaunas, 1932.

Gaigalaitė A., 1957 – A. Gaigalaitė, *Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929–1934 metais*, Vilnius, 1957.

Grėska J., 1993 – J. Grėska, *Lietuvos ūkio raida XX a. pirmoje pusėje ir jos problemos*, Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1993.

Housden M., Smith D. J., 2011 – M. Housden, D. J. Smith (eds.), *Forgotten Pages in Baltic History: Diversity and Inclusion*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2011.

Ivanovas B., 2005 – B. Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

Yla S., 1940 – S. Yla, *Dvasinė kaimo krizė ir kunigas*, Kaunas: Autoriaus leidinys, 1940.

Jurėnienė V., 2006 – V. Jurėnienė, „Darbo rinka ir moterys tarpukario Lietuvoje“, in: *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2006, Nr. 2, p. 27–39.

Kudirka V., 1990 – V. Kudirka, „Liaukime bėgę į Ameriką“, in: *Raštai II*, Vilnius, 1990.

Lietuvos istorija, 2015 – *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, t. X, d. II, Vilnius: Baltos lankos, 2015.

Lukoševičius V., 2008 – V. Lukoševičius, „Lietuvių verslininkų sąjungos susikūrimas, jos tikslai ir idėjinės nuostatos“, in: *Pinigų studijos*, 2008, Nr. 2, p. 61–72.

Ambrulevičiūtė A., 2010 – A. Ambrulevičiūtė, „Tautinio judėjimo įtaka verslo raidai“, in: *Lietuvos verslo istorija*, Kaunas: Kas yra kas Lietuvoje, 2010.

Lietuva 1918–1940, 1990 – *Lietuva 1918–1940*, Kaunas, 1990, p. 367.

Machovska St., 1932 – St. Machovka, *Mano ekonomika 1932–33 m. Ūkininkų užrašų knygelė*, Panevėžys, 1932, p. 48.

Makarevičius A., Rekevičienė V., 1990 – A. Makarevičius, V. Rekevičienė, *Lietuvos Respublikos ekonomika 1918–1940 m. (faktai ir raidos tendencijos)*, Kaunas: KTU, 1990.

Marcinkevičius J., 1937 – J. Marcinkevičius, *Benjaminas Kordušas*, Kaunas: Spaudos fondas, 1937.

Pienocentras, 1937 – Centralinė Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių sąjunga *Pienocentras*, 1927–1936, Kaunas, 1937.

Povilaitis B., 1988 – B. Povilaitis, *Lietuvos žemės ūkis, 1918–1940: jo raida ir pažanga*, Torontas: Br. Povilaičio knygos leidimo fondas, 1988.

Prūsas A., 2014 – A. Prūsas, *Gyvenimo keliai 1878–1938*, Kaunas: Taurapolis, 2014.

Rimka A., 1931 – A. Rimka, *Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros-Varpo“ gadynės (1883–1893) socialekonominiai raštai*, Kaunas: VDU Teisių fakultetas, 1931.

Simutis A., 1942 – A. Simutis, *The Economic Reconstruction of Lithuania after 1918*, New York, 1942.

Smalskys V., Raipa A., 2003 – V. Smalskys, A. Raipa, „Tarpukario Lietuvos valdininkų įvaizdis ir veiklos efektyvumo problemos“, in: *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 6, 2003, Kaunas, p. 73–80.

Švoba J., 1985 – J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, Cleveland: Viltis, 1985.

Šepetys N., 2013 – N. Šepetys, „Verslininko tipo paieškos Lietuvos istorijoje“, in: *Visuomenės požiūris į verslininką: koks ir kodėl? Sociologinė, istorinė, psichologinė, antropologinė, ekonominė ir religinė analizės*, Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013.

Terleckas V., 2000 – V. Terleckas, *Lietuvos bankininkystės istorija, 1918–1941*, Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos skyrius, 2000.

Terleckas V., 1992 – V. Terleckas, *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius, 1992.

Truska L., 2003 – L. Truska, „Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)“, in: *Istorija*, Nr. 58, 2004, p. 39–51.

Vaskela G., 2014 – G. Vaskela, *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.

Žukauskas A., 1939 – A. Žukauskas, *Planingas žemės ūkis*, Kaunas, 1939.

CRISIS CHANGES LITHUANIA: ALTERATIONS OF THE SOCIETY AND THE STATE IN 1931–1935

Zenonas Butkus, Norbertas Černiauskas

S u m m a r y

The article examines changes of the socio-economic situation in Lithuania in the 1940s during the crisis (1931–1935). These changes influenced a wider alteration of the Lithuanian society. The article reveals the specifics of the crisis in Lithuania, the economic instruments of the government

and propagandistic programs, which affected the attitude of farmers to the agricultural traditions. Organized Lithuanian business structures promptly appeared during the crisis, as well as the society became more economically active and creative.

*Įteikta 2015 09 30
Parengta skelbti 2015 11 09*